

RECHTSCHAPEN DRENTEN?
HET DUNNE LAAGJE BESCHAVING

Magnuslezing 2023

Magnuslezing 2023

RECHTSCHAPEN DRENTEN?
HET DUNNE LAAGJE BESCHAVING

Albert Eggens

Sybrand van Haersma Buma

De Magnuslezing is een gezamenlijk initiatief van de Vereniging Historisch Anloo, Stichting Rondom Magnus, de Stichting Vrienden van de Magnuskerk en de Protestantse Gemeente Anloo-Zuidlaren.

Afbeelding voorpagina:
<https://tegelizr.nl>

VOORWOORD

De Magnuslezing beleeft dit jaar zijn achtste editie en ook deze keer hebben we weer twee enthousiaste en prominente sprekers gevonden die een interessante en zeker ook leerzame avond gaan verzorgen. Voor de Magnuslezing zoeken we onderwerpen op het grensvlak van archeologie, landschap, religie en cultuur, gerelateerd aan Drenthe. Hoewel dat niet altijd makkelijk is zijn we er met de twee verschillende onderwerpen van vanavond weer goed in geslaagd.

Het thema is dit jaar: ‘het dunne laagje dat we beschaving noemen’. Dit thema zult u gemakkelijk herkennen in de bijdragen van de twee sprekers, Sybrand Buma en Albert Eggens.

Mr. Sybrand van Haersma Buma, de huidige burgemeester van Leeuwarden, heeft uit de nalatenschap van zijn vader Bernhard van Haersma Buma (1932–2020), oud-burgemeester van Workum en Sneek, drie boeken uit de 17e en 18e eeuw verkregen. De oorspronkelijke eigenaar van deze boeken was Willem Hiddingh (1773–1839), telg uit een vooraanstaand Drents geslacht en verre voorvader van Sybrand Buma. De handgeschreven aantekeningen in de boeken prikkelden Sybrand Buma tot een zoektocht naar de achtergrond van die voormalige eigenaren. In zijn lezing vertelt hij het bewogen verhaal van deze oude Drentse familie, die naar Zuid-Afrika vertrok, over de wereld uitwaaierde, betrokken was bij de slavernij van Zuid Afrika, terugkeerde naar Drenthe en uiteindelijk in de vergetelheid raakte. Zoals bij veel oude werken het geval is, zijn het de verhalen áchter de boeken die een nieuw licht werpen op het belang ervan; en soms leiden ze tot bijzondere ontdekkingen.

Dr. Albert Eggens, historicus en docent geschiedenis aan de RSG Ter Apel, is gepromoveerd op het onderwerp ‘Drentse criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog’. In zijn lezing, gebaseerd op zijn boek ‘Leven langs de grens’, gaat hij in op de problemen waarmee de Drentse en Groningse grensbewoners werden geconfronteerd. Problemen die

voortkwamen uit het feit dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal wenste te blijven en waardoor rechtstreeks het bestaan van de grensbewoners werd bedreigd. We horen in de lezing niet alleen waarmee de mensen te kampen hadden en hoe men daar een uitweg in zocht, maar ook welke parallellen er getrokken kunnen worden met de huidige brandhaarden in de wereld.

We leren vanavond dat beschaving onder de druk van lastige omstandigheden sneller dan je zou denken kan worden verdrongen. En dat die veronderstelde beschaving in veel gevallen jammer genoeg slechts een flinterdun laagje is.

Anloo, november 2023

Henk Muller, voorzitter Historisch Anloo

INHOUD

Voorwoord

Henk Muller, voorzitter Historisch Anloo.

Drenthe tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918)

Albert Eggens

Hoe Drenten in de grensstreek omgingen met de tekorten aan voedsel en andere benodigdheden.

Tussen Drenthe en de Kaap

Sybrand van Haersma Buma

De bewogen levens achter de boeken van Willem en Cornelis Hiddingh.

De sprekers

Nadere kennismaking met de sprekers.

DRENTHE TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG (1914-1918)

Albert Eggens

In de zomer van 1914 was de wereld in de ban geraakt van een verschrikkelijke oorlog. Deze Eerste Wereldoorlog begon als een politiek conflict op de Balkan, naar aanleiding van de moord op de Oostenrijkse kroonprins Franz-Ferdinand en zijn vrouw Sophie in Sarajevo. Hemelsbreed lag Nederland daar ver bij vandaan, maar door het systeem van bondgenootschappen verklaarden verschillende Europese grootmachten elkaar de oorlog, waardoor Nederland opeens tussen strijdende partijen in kwam te liggen: Duitsland langs de oostgrens en zijn tegenstanders Groot-Brittannië en Frankrijk in respectievelijk het westen en het zuiden. Nederland was neutraal en om dat te onderstrepen werd het leger gemobiliseerd om de landsgrenzen te verdedigen tegen welke aanvaller dan ook.

Ondanks de neutraliteit werd de Eerste Wereldoorlog ook voor Nederlanders een periode van grote onzekerheid en problemen. Veel mensen vreesden dat ons land op enig moment alsnog militair bij het conflict betrokken zou raken. Verder ontstonden enorme tekorten aan voedsel, grondstoffen en andere benodigdheden, omdat enerzijds de overzeese aanvoer stagneerde en anderzijds de smokkelhandel toenam. Speciale wetten en verordeningen moesten ervoor zorgen dat Nederland buiten de Eerste Wereldoorlog bleef, dat de economie bleef draaien en dat de bevolking de beschikking hield over voldoende betaalbare levensmiddelen. Deze situatie kreeg ook een enorme impact op het dagelijkse leven in Drenthe.

Vroeger werd nog wel eens gesteld dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal had weten te blijven dankzij de afschrikwekkende werking die van onze defensie was uitgegaan. In werkelijkheid zal het eerder zo zijn geweest dat de grootmachten belang bij een neutraal

Nederland hadden. Een aanval kostte immers bezettingstroepen en maakte bovendien een invasie via Nederland eenvoudiger. Voor Duitsland speelde bovendien mee dat de Britten de Noordzee blokkeerden, waardoor Duitse havens onbereikbaar werden. Als oplossing probeerden de Duitsers via Nederland te importeren. Zodoende heeft ons land niet zoals België en Frankrijk te maken gehad met de verschrikkingen van de loopgravenoorlog en de verwoesting van stedelijk gebied. Daardoor is verondersteld dat er tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland weinig aan de hand is geweest. Dat beeld is onjuist. Zo ontstond er direct na het uitbreken van de oorlog grote paniek. Mensen vroegen hun spaartegoeden op, gingen levensmiddelen hamsteren en verwachtten oplossingen van de overheid.

De ligging van Nederland tussen de strijdende grootmachten kreeg grote gevolgen. Als klein neutraal land had Nederland geen bondgenoten en dus moest het iedereen te vriend houden. Op zee bedreigden zeemijnen en duikboten de vrije scheepvaart, terwijl de Britten het omzeilen van hun zeeblokkade probeerden te voorkomen door de aanvoer naar Nederland met importquota te beperken. Ondertussen hadden andere landen hun productie steeds vaker zelf nodig en vanaf februari 1917 vielen Duitse onderzeeërs zonder waarschuwing vooraf ook neutrale schepen aan. Dat leidde tot de deelname van de Verenigde Staten aan de Eerste Wereldoorlog. De Amerikanen namen daarop neutrale – waaronder Nederlandse – schepen in beslag om die in te zetten voor het transport van troepen en materieel naar de Europese fronten. Bij elkaar leidde dit ertoe dat de import naar Nederland in de laatste oorlogsjaren weinig meer voorstelde.

De dalende import dwong Nederland om de export te beperken. Er kwamen uitvoerverboden voor steeds meer goederen en verder werd het grensgebied in staat van beleg verklaard, waardoor militaire bevelhebbers met vergaande bevoegdheden het daar voor het zeggen kregen. De stationering van extra militairen in de grensgemeenten en een verbod op het bezit van grote partijen levensmiddelen moesten de sluikehandel tegenhouden. Door de omvangrijke schaarste in Duitsland konden veel

Afbeelding 1. Smokkelen over de Drentse grens ging doorgaans te voet, zo onopvallend mogelijk. Maar van tijd tot tijd werden smokkelaars toch betrapt.
Bron: www.eerstewereldoorlog.nu.

goederen daar echter voor veel meer geld dan in eigen land worden verkocht. Smokkelaars bedachten dan ook allerlei listen om in het geniep alsnog Duitsland te bereiken. Zo legden ze net buiten het in staat van beleg verklaarde gebied voorraden aan, die ze vervolgens in het nachtelijke duister over de grens brachten. Als reactie daarop werden steeds meer gemeenten in staat van beleg verklaard en kreeg de grenswacht voortdurend versterking. Langs de grenzen stonden wachtposten aan de doorgaande wegen, terwijl patrouilles het veld in gingen. Hekwerken onder hoogspanning, zoals de spraakmakende ‘draden des doods’ tussen Nederland en het door de Duitsers bezette België, waren langs de oostgrens niet te vinden. Dat neemt niet weg dat in Drenthe wel degelijk mensen gedood of zwaargewond zijn geraakt als zij bijvoorbeeld de bevelen van grenswachten in de wind sloegen. Af en toe schoot het Nederlandse leger een buitenlands vliegtuig naar

Afbeelding 2. Begin juni 1917 werd een grote groep gemeenten, waaronder Anloo, in staat van beleg verklaard.
Bron: Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC), 'Staat van beleg', 8 juni 1917, 3.

beneden als dat zonder toestemming het nationale luchtruim was binnengevlogen. Het verbieden van publicaties waarin oorlogvoerende landen in een kwaad daglicht werden gesteld was een andere manier om de neutraliteit te beschermen. Daarnaast kon het militair gezag paarden en zelfs honden voor de militaire dienst vorderen en verder kwamen er allerlei restricties omtrent het transport en gebruik van rogge. Dit graan was nodig voor de broodvoorziening en daarom kreeg het tegengaan van verspilling of oneigenlijk gebruik topprioriteit. Om het smokkelen te bemoeilijken werden in het

grensgebied transportverboden voor allerlei goederen afgekondigd. Inwoners die er de openbare orde en de veiligheid bedreigden, konden het in staat van beleg verklaarde gebied worden uitgezet. Om een voortijdige terugkeer te ontmoedigen werden zij in de lokale media bekendgemaakt en omschreven aan de hand van allerlei unieke lichamelijke kenmerken. Het kon de smokkelhandel niet tegenhouden. Het ongerepte hoogveen in het Drents-Duitse grensgebied bood smokkelaars talloze mogelijkheden om ongezien Duitsland te bereiken.

Afbeelding 3. Uitenlopende maatregelen moesten de sluikehandel tegenhouden.

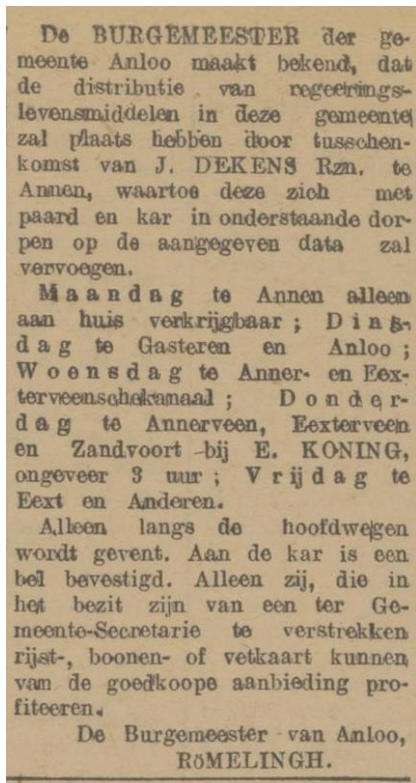
Bron: PDAC, 'Gemeente Anloo', 31 maart 1917, 8.

maken om ook wat te verdienen aan het hoge prijspeil in Duitsland. Onder de Duitse smokkelaars bevonden zich relatief veel vrouwen. Een verklaring daarvoor is dat zij zichzelf moesten zien te redden, omdat hun mannen aan het front vochten, gevangen waren genomen, of inmiddels zwaar gewond of dood waren.

De soort smokkelwaar hing af van de vraag in Duitsland, de beschikbaarheid in Nederland en uiteraard van of er een exportverbod voor het desbetreffende product van kracht was. Veel smokkelaars hadden voedsel bij zich. Daarnaast vallen andere producten op, zoals

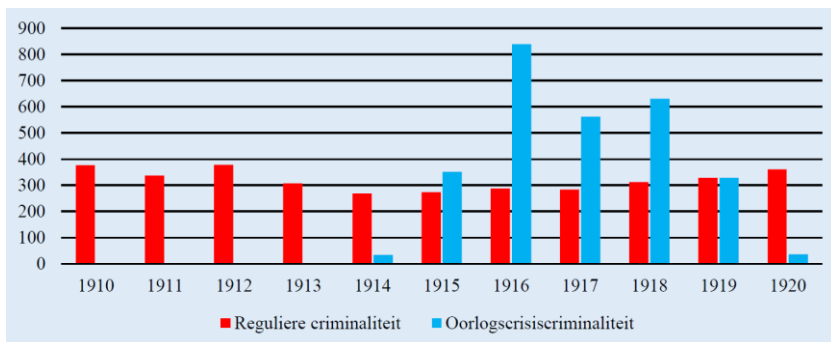
Hoewel lang niet iedereen gepakt zal zijn, nam het aantal strafzaken gedurende de oorlogsjaren enorm toe. Daarbij draaide het vooral om oorlogscrisismisdrijven. Dat zijn overtredingen van maatregelen die naar aanleiding van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog getroffen waren, zoals het ontduiken van de export- en transportverboden. De smokkelaars die voor de rechter moesten verschijnen kwamen vooral uit de grensgemeenten. Zij kenden er de weg en probeerden van de gelegenheid gebruik te

zeep in 1917, textielproducten in 1918 en tabak in 1919. Voor wat betreft voedsel werd in de eerste oorlogsjaren vooral graan en rijst gesmokkeld, maar als gevolg van de tekorten werd dat later beduidend minder. In plaats van graanproducten hadden veel smokkelaars in 1916 vlees of vet bij zich en in 1917 koffie, thee en cacao, maar daaraan maakte de schaarste eveneens een eind. De smokkelwaar van veroordeelde smokkelaars werd inbeslaggenomen en vervolgens in het openbaar aan de hoogste bieder verkocht. Het kwam echter voor dat die goederen zo

Afbeelding 4. Om de duurte enigszins te beteugelen, verstrekten gemeenten bepaalde levensmiddelen tegen relatief lage prijzen aan hun ingezetenen.
Bron: PDAC, Zonder titel, 8 juli 1916, 12.

toch weer in handen van smokkelaars kwamen en alsnog richting Duitsland verdwenen. De Nederlandse bevolking had al direct na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog last van het snel stijgende prijspeil gekregen. Maximumprijzen moesten ervoor zorgen dat gezinnen met weinig geld hun boodschappen ook konden blijven betalen. Verder gingen de lokale autoriteiten de distributie regelen van levensmiddelen die tegen een relatief lage prijs beschikbaar werden gesteld. Door de dalende import van steenkool nam de vraag naar turf sterk toe. Dat zou in de Drentse venen voor een 'gouden tijd' hebben gezorgd, maar door de afkondiging van landelijke maximumprijzen ging het vaak lagere prijspeil op het platteland extra omhoog. Bovendien stegen de prijzen

Afbeelding 5. Aantal individuele veroordelingen door de arrondissementsrechtbank in Assen wegens het plegen van criminaliteit in de Drentse grensgemeenten Coevorden, Dalen, Emmen en Schoonebeek, 1910-1920. Tijdens de Eerste Wereldoorlog nam het aantal smokkelgevallen een enorme vlucht.

Bron: *Drents Archief, Arrondissementsrechtbank Assen, 1878-1929, inventarisnummer 49-73, Vonnissen in strafzaken 1914-1926.*

Afbeelding 6. Speciale wetten en verordeningen moesten Nederland buiten de Eerste Wereldoorlog houden en tegelijk de economische bedrijvigheid en de beschikbaarheid van voldoende levensmiddelen garanderen. Dat kon niet voorkomen dat de bevolking in de grensstreek ook niet-legale mogelijkheden aangreep om met de problemen om te gaan.

Afbeelding 7. Om slinkende voorraden zo eerlijk mogelijk te verdelen konden de mensen vanaf 1917 alleen nog brood kopen met bonnen, die goed waren voor een bepaalde hoeveelheid gedurende een bepaalde periode.

Afbeelding 8. Smokkelen kan tegenwoordig een leuk thema zijn voor een speelse groepsactiviteit. In de Eerste Wereldoorlog was het bepaald geen spelletje.
Foto: www.geocaching.com.

GEMEENTE ANLOO.

Rijks-graan-verzameling, oogst 1917.

Op laat van Z. E. den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, wordt krachtens het bepaalde bij art. 9 der Distributiewet 1916, van alle landbouwers (alle bezitters en huurders van *bouw- en groenland*) in deze gemeente eene opgaaf gevorderd van de totale met diverse gewassen bezette oppervlakte van hun landbouwbedrijf, alsmede van de grootte van hun *veestapel*.

Op onderstaande plaatsen en uren zal daarvan zitting worden gehouden :

Anderen, op *Maandag 16 Juli a.s.* van 3—6 uur bij OOSTRA;

Eext, op *Dinsdag 17 Juli a.s.*, van 2—6 uur bij Wed. F. HOMAN;

Annen, op *Woensdag 18 Juli a.s.*, van 10—12 en van 2—6 uur bij E. DE JONGE;

Gastoren, Anloo, Schipborg, op *Zaterdag 21 Juli a.s.*, van 2—6 uur bij J. POPKEN te Anloo;

Annerveenschekanaal, Ouden Nieuw Annerveen, Spijkerboor, op *Maandag 23 Juli a.s.*, van 2—6 uur bij LEEUWERING te Annerveenschekanaal;

Eexterveen, Eexterveenschekanaal, Zandvoort, op *Dinsdag 24 Juli a.s.* van 2—6 uur bij G. HOVING te Eexterveen;

Het niet voldoen van deze vordering of het doen van een onjuiste opgave wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van ten hoogste f 10000.

Anloo, den 12 Juli 1917.

De Burgemeester van Anloo,
RUMELING.

N.B. Houders van varkens en kippen zijn ook verplicht aangifte te doen.

harder dan de lonen, terwijl vanwege de schaarste weinig te koop was.

Ondertussen daalde de turfkwiteit als gevolg van de inzet van veel ongeschoolde arbeiders, die misprijzend ook wel 'kloetjebakkers' werden genoemd. Net als elders in Nederland verloor de agrarische sector in Drenthe zeggenschap over de eigen productie. De regering vorderde al vanaf 1914 de oogst ten behoeve van de binnenlandse voedselvoorziening, waarbij het jaarlijks ging om steeds meer soorten gewassen. De veestapel ontkwam evenmin aan de vorderingen. Daarnaast moesten de boeren zich houden aan restricties omtrent slachten en het maken van boter en kaas. Vanaf

Afbeelding 9. Ten behoeve van de binnenlandse voedselvoorziening moesten boeren tijdens de Eerste Wereldoorlog jaarlijks opgeven hoe groot hun veestapel en hun akkerareaal was en welke gewassen zij van plan waren te verbouwen.

Bron: *Oostermoer-Noordenveld. Zuidlaarder-Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor de gemeenten Zuidlaren, Anloo, Gieten, Gasselte, Borger, Vries, Norg, Roden, Peize, Eelde en Haren (ONZC), 'Rijks-graan-verzameling, oogst 1917', 14 juli 1917, 3.*

1917 werd de verbouw beperkt van gewassen die niet voor de binnenlandse voedselvoorziening van belang waren en in 1918 moesten boeren een deel van hun grasland omploegen voor de teelt van met name aardappelen, graan en peulvruchten. Door de gestagneerde import waren ernstige tekorten aan veevoeder en kunstmest ontstaan. Daardoor daalden de landbouwopbrengsten, terwijl de boeren dure alternatieven kochten, waarvan de werking op zijn best discutabel genoemd kon worden en soms zelfs ronduit gevaarlijk voor het vee of de volksgezondheid waren. Om de slinkende voorraden zo eerlijk mogelijk te verdelen konden de mensen vanaf 1917 alleen nog brood kopen met bonnen, die goed waren voor een bepaalde hoeveelheid gedurende een bepaalde periode. Desondanks nam het tekort toe en daarom werden de rantsoenen steeds kleiner en werd het meel vermengd met aardappelmeel en andere minder gebruikelijke ingrediënten. Ondertussen kwamen bonnen voor meer levensmiddelen. In de kranten verschenen wekelijks berichten over welke bonnen waarvoor geldig waren, maar door de schaarste was er regelmatig te weinig of zelfs helemaal niets verkrijgbaar. Die situatie zorgde ervoor dat zowel producenten als particulieren op zoek gingen naar vervangende producten voor veelgebruikte artikelen. Zo werden eikels gebrand om een surrogaat voor koffie van te maken, kwamen konijnen, wild en zelfs slachtafval in de plaats van rund- of varkensvlees en werd er gefietst op banden van bijvoorbeeld linnen of gebogen beukenhout. Uit winstbejag stopten sommigen zoveel rommel

Afbeelding 10. De gemeentelijke levensmiddelenbedrijven maakten wekelijks in de regionale kranten bekend welke bonnen voor de aanschaf van een bepaalde hoeveelheid van een bepaald artikel geldig waren. Desondanks waren ook die rantsoenen door aanvoerproblemen niet altijd verkrijgbaar.
Bron: PDAC, 'Levensmiddelen Anloo', 30 maart 1918, 10.

Ontmaskerd; proces-verbaal wordt opgemaakt.

Boven: afbeelding 11. Websites zoals eerstewereldoorlog.nu en canonvannederland.nl besteden aandacht aan illegaal grensverkeer in de eerste wereldoorlog.

Links: afbeelding 12. Deze tekening stond in augustus 1915 op de voorpagina van *De Nieuwe Amsterdammer*. De grenswachten staan te suffen bij een grenspaal. De afbeelding wekt de indruk dat er aan de grens niets gebeurde. Bron: www.eerstewereldoorlog.nu/blog/illegaal-grensverkeer-de-erste-wereldoorlog.

in hun surrogaten dat daarmee onvermijdelijk de gezondheid van de gebruiker in gevaar kwam.

In 1918 moesten gezinnen met voldoende grond zelf voedsel gaan verbouwen om de druk op de gemeentelijke distributie te verlichten. ‘Burgers’ werden ook aangemoedigd om meer zelfvoorzienend te worden, door bijvoorbeeld het gazon om te spitten en daarop te tuinieren. Daartoe verschenen allerlei praktische handleidingen, waarnaar veel vraag was. Desondanks werd de schaarste steeds groter, met als gevolg dat bepaalde levensmiddelen uiteindelijk alleen nog op doktersadvies beschikbaar waren voor diegenen die ze het hardst nodig hadden. Zo konden op een gegeven moment alleen nog kinderen, zieken en zwakken een kleine hoeveelheid melk krijgen. De druk op de levensmiddelenvoorraden nam in de herfst van 1918 verder toe door de komst van grote aantallen Belgische en Franse vluchtelingen. De schaarste zorgde niet alleen voor lange rijen voor de winkels, maar ook voor toenemende onvrede. Veel mensen vonden de Eerste Wereldoorlog uitzichtloos lang duren. Dat leidde tot stakingen, demonstraties, rellen en een groeiend wantrouwen tegen de overheid.

De wijdverbreide schaarste kreeg ook zijn weerslag op de volksgezond-

Afbeelding 13. In de loop van de Eerste Wereldoorlog vervingen surrogaten steeds meer levensmiddelen. Zo werd de gemalen en geroosterde wortel van de cichoreiplant gebruikt om een soort koffie van te maken. Deze ‘peekoffie’ werd veelvuldig aangeprezen.

Bron: ONZC, ‘De peekoffie’, 5 januari 1918, 4.

de mensen aantastte. Tot overmaat van ramp brak in 1918 de Spaanse Griep uit. Deze ziekte maakte vooral aan het eind van dat jaar wereldwijd miljoenen dodelijke slachtoffers. Binnen Nederland vielen relatief veel doden in Drenthe. De reden daarvoor moet worden gezocht in de relatief slechte woon- en werkomstandigheden en de relatief jonge bevolking in het

veen. Het immuunsysteem van deze groep sterke mensen reageerde soms zo heftig op het onbekende virus dat het eigen lichaam daaronder bezweek. De oorzaak voor het uitbreken van de Spaanse Griep is destijds onbekend gebleven, omdat virussen pas in de jaren dertig ontdekt zouden worden. Er bestonden in 1918 dus ook geen vaccinatieprogramma's tegen deze ziekte. Tegenwoordig wordt algemeen verondersteld dat de Spaanse Griep na enkele jaren uitdoofde nadat een aanzienlijk deel van de wereldbevolking door besmetting immuun was geworden.

Ondanks een veelbelovende start van een groot Duits offensief over de gehele lengte van het westfront in het voorjaar van 1918 kwam de opmars na enige tijd toch tot stilstand. Daarna waren de Duitsers niet langer in staat om een beslissende eindoverwinning te forceren. In de herfst gaven de bondgenoten van Duitsland zich over en op 11 november tekenden de Duitsers de wapenstilstand in het Noord-Franse Compiègne. Net als in andere landen werd de wapenstilstand in Nederland met veel enthousiasme begroet. Het leger werd direct gededemobiliseerd, militaire voorraden werden voor civiel gebruik vrijgegeven en er kwam een nationale biddag waarvoor werknemers vrij kregen.

Ondertussen dreigde in Duitsland een burgeroorlog en in Nederland bestond de vrees dat deze maatschappelijke onrust zou overslaan naar

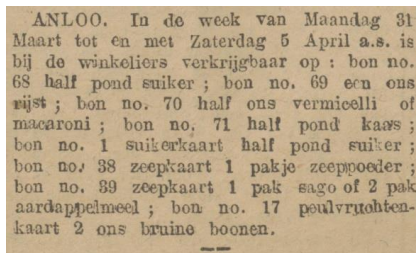
Afbeelding 14. In praktisch alle gemeenten richtten verontruste ingezetenen gewapende burgerwachten op die de autoriteiten moesten bijstaan als politieke onrust de orde en het openbaar gezag bedreigde.
Bron: PDAC, 'Berichten uit de provincie', 23 mei 1919, 2.

ons land. Die angst was enkele dagen voor de wapenstilstand door de sociaaldemocratische leider Pieter Jelles Troelstra gevoed. Onder invloed van de internationale ontwikkelingen had hij namelijk tot een revolutie opgeroepen. Hoewel die mislukte en Troelstra snel erkende dat hij de situatie verkeerd had ingeschat, zat de schrik er bij de regering en

een aanzienlijk deel van de bevolking goed in. Die vrees nam toe door de komst van grote aantallen vrijgelaten of ontsnapte militairen uit Duitse krijgsgevangenkampen, hoewel de meesten van hen naar ons land kwamen om te proberen via de zeehavens naar huis terug te keren. Als reactie werden praktisch overal vrijwillige burgerwachten opgericht. Dit waren groepen bewapende burgers die de plaatselijke autoriteiten zouden bijstaan zodra ‘revolutionaire elementen’ de openbare orde in gevaar brachten.

Dankzij de normalisering van het internationale handelsverkeer en het opheffen van de zeeblokkade na de ondertekening van het Verdrag van Versailles in de zomer van 1919 nam de overzeese aanvoer naar Nederland weer toe. Daardoor vertoonden de prijzen langzamerhand een dalende trend. In de Drentse veenderijen ontstonden daarentegen problemen, omdat de vraag naar turf door de toegenomen aanvoer van steenkool weer afnam, terwijl de verveners op verzoek van de regering juist in het uitbreiden van hun productie hadden geïnvesteerd. Dit leidde tot dalende turfprijzen en lonen. Steeds meer veenarbeiders verloren hun baan, waarmee een periode van jarenlange onrust in de veengebieden was begonnen.

De Duitsers hadden geen enkele invloed kunnen uitoefenen op de vredesbepalingen. In plaats daarvan was de Duitse delegatie gedwongen

Afbeelding 15. Maanden na de wapenstilstand waren veel levensmiddelen nog steeds beperkt verkrijgbaar. Pas vanaf de zomer van 1919 verbeterde de situatie aanmerkelijk. Bron: PDAC, ‘Anloo’, 29 maart 1919, 6.

te tekenen, omdat de overwinnaars hadden bedreigd dat ze anders de zeeblokkade zouden continueren en bovendien Duits grondgebied gingen bezetten. In dat scenario zou de honger in met name de industriesteden onverminderd nijpend zijn gebleven en hoogstwaarschijnlijk veel slachtoffers hebben geëist. In eigen land spraken de Duitsers zodoende van het ‘Dictaat’ van

Versailles. De gevolgen van het opgelegde verdrag zouden catastrofaal blijken. Duitsland verloor veel volkrijke gebieden met industrie, grondstoffen en landbouwarealen. Daardoor kwam het land terecht in zowel een politieke als sociaal-economische crisis, die zijn hoogtepunt kende toen in 1923 de hyperinflatie het hoogst was. Veel Duitsers verarmden en geloofden in de mythe dat Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog niet op het slagveld verslagen was, maar door linkse politici in Berlijn was verraden. Dat vormde de opmaat voor de enorme steun onder de Duitse bevolking voor Adolf Hitler. Hij beloofde bestaanszekerheid en een hernieuwd aanzien voor Duitsland maar stortte de wereld vanaf 1939 in een nieuw conflict, dat gerekend in wreedheden, aantal slachtoffers en verwoestingen de Eerste Wereldoorlog zou gaan overtreffen.

Albert Eggens

De in deze lezing besproken problemen waarmee Nederlanders – en de Drenten en Groningers in het bijzonder – als gevolg van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog te maken kregen, staan centraal in het boek ‘Leven langs de grens’ van Albert Eggens, dat eind 2021 verscheen. De afgelopen jaren heeft Eggens diverse artikelen voor bundels en regionale tijdschriften geschreven. Verder verzorgt hij lezingen over onder meer criminaliteit aan het begin van de twintigste eeuw, Noordoost-Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog en de overeenkomsten tussen die oorlog en hedendaagse crises zoals de coronapandemie en de Russische aanval op Oekraïne.

Albert Eggens werkt als docent geschiedenis in het voortgezet onderwijs. Hij is als redacteur betrokken bij de Kroniek, het tijdschrift van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

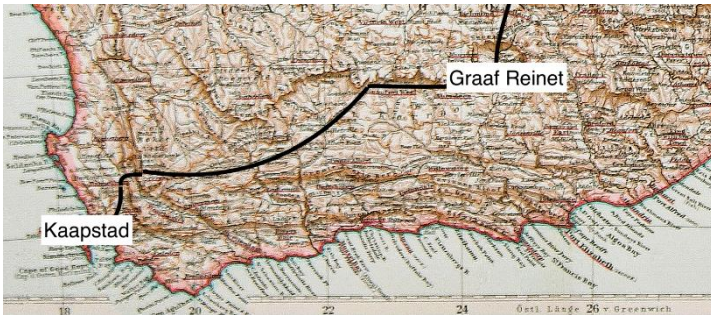
Een van de voorouders van Sybrand Buma emigreerde naar de Kaap en kreeg hier te maken met opstanden en daarover gevoerde rechtzaken.

Links: afbeelding 1. Dit standbeeld in Kaapstad is van de leider van de eerste slavenopstand, Louis van Mauritius. Het is een van de componenten van The Long March to Freedom.

Linksonder: afbeelding 2. Vijf opstandelingen werden in Slagtersnek terechtgesteld. Vier van de vijf touwen braken, maar de executie werd alsnog uitgevoerd.

Onder: afbeelding 3. Monument bi Slagtersnek.

Afbeelding 4. Kaart van Zuid-Afrika en een deel daarvan uitvergroot. De Drent Willem Hiddingh emigreerde rond 1800 naar Kaap de Goede Hoop, zijn zoon keerde terug naar Drenthe. Bij Slagtersnek (bij het label ‘Graaf Reinet’) brak in 1814 een opstand uit van Afrikaner Boeren, die door het Britse gezag hard werd neergeslagen.

TUSSEN DRENTHE EN DE KAAP

Sybrand van Haersma Buma

Rond 1800 emigreerde Willem Hiddingh (1773-1839) van Drenthe naar Kaap de Goede Hoop. Hij bleef er zijn verdere leven wonen, maar één zoon, Cornelis (1809-1871) keerde terug naar Drenthe. Tussen 1855 en 1857 zou hij een bewogen reis naar Zuid-Afrika maken. De levens van vader en zoon Hiddingh vormen een unieke stukje Drentse en Zuid-Afrikaanse Geschiedenis.

De familie Hiddingh

Willem Hiddingh werd geboren op 21 januari 1773 in Hoogeveen. Hij stamde uit een vooraanstaande Drentse familie. De naam Hiddingh bestaat in Drenthe nog steeds, maar een familieband met deze familie Hiddingh is niet vast te stellen. De familie van Willem Hiddingh is in Nederland in 1967 in de mannelijke lijn uitgestorven. Willem Hiddingh ging in 1792 in Groningen rechten studeren. In het revolutiejaar 1795 werd hij, pas 22 jaar oud, advocaat bij het Hof van Drenthe. Willem was overtuigd prinsgezind en hij vertrok na de omwenteling naar de Kaapkolonie. Nadat hij vermoedelijk al in 1797 in Kaapstad was geweest, solliciteerde hij 1802 naar een rechterlijke functie in de Kaapkolonie. Daar zou de Bataafse republiek op 1 januari 1803 het bewind van de Britten overnemen, die de Kaap sinds 1795 hadden bestuurd. Op 1 maart 1803 werd Willem Hiddingh ingezworen als lid van de raad van justitie, het gerechtshof van de Kaap. In 1806 namen de Britten het bewind alweer over, en nu voorgoed. De meeste rechters traden af, maar Willem zwoer trouw aan de Britse koning.

Afbeelding 5. Portretten van Willem Hiddingh en Anna Margaretha van der Poel. Zij trouwden in 1805 in Kaapstad. Daar was het in die tijd voor de elite normaal om slaafgemaakten als personeel te hebben.

Slavernij

Willem Hiddingh kreeg als rechter te maken met een aantal gerucht-makende rechtszaken. De Kaap was in die jaren nog onmiskenbaar een op slavernij gebaseerde economie. Maar verandering hing in de lucht. Nadat in 1804 op Haïti de slaafgemaakten de macht grepen, werd het ook in de Kaap onrustig. De slaafgemaakte Louis van Mauritius ontketende in 1808 even buiten Kaapstad een opstand die met grof geweld de kop werd ingedrukt. Zevenenveertig opstandelingen kwamen voor het gerechtshof te staan. De jongste rechter was Willem Hiddingh. De rechters waren genadeloos. Dertien opstandelingen werden ter dood veroordeeld, hun lichamen verminkt en op staken gespietst. Het recht van de slavenmaatschappij had hardhandig gezegevierd, maar het zaadje van verzet was geplant. In 1825 brak er weer een opstand uit. Op een boerderij in het binnenland doodde de slaafgemaakte Galant van der Caap zijn eigenaar die hem had mishandeld. Het gerechtshof met daarin Willem Hiddingh veroordeelde van der Caap ter dood. Het zou tot 1834 duren voor de slavernij op de Kaap in zijn geheel werd afgeschaft.

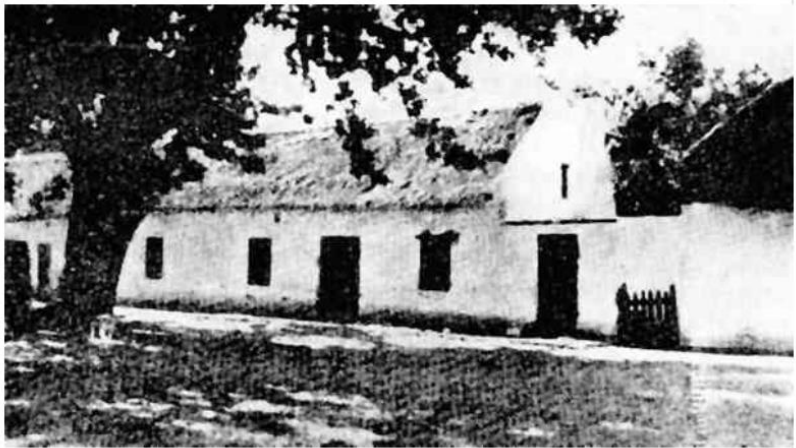
De opstand bij Slagtersnek

In 1805 trouwde Willem Hiddingh in Kaapstad met Anna Margaretha van der Poel. Het echtpaar hoorde bij de bovenlaag van de Kaapse samenleving. Net als in Drenthe hoorde bij het leven van de elite aan de Kaap personeel in huis. In Kaapstad bestond dat uit slaafgemaakten. In 1816 had Willem Hiddingh acht huisslaven in dienst. Ook hun kinderen werden zijn eigendom.

Slaafgemaakten waren rechteloos, maar vrije zwarten hadden rechten, de Europeanen hadden tegenover hen plichten. Dat kon botsen, vooral bij de Boeren, de kolonisten die zich hadden gevestigd op het platteland.

Willem Hiddingh kreeg als rechter te maken met de meest controversiële zaak die in de Kaap heeft gespeeld: De opstand bij Slagtersnek.

Slagtersnek lag aan de oostgrens van de Kaapkolonie. Het gebied werd bewoond door Afrikaner Boeren en de oorspronkelijke bevolking, de KhoiKhoi. Een Boer genaamd Freek Bezuidenhout had zijn knecht, een vrije Khoikhoi, mishandeld. Volgens het geldende Britse recht was dit

Abbeelding 6. De 'Houdenbek farmhouse' in het Koue Bokkeveld. De boer werd mét zijn gezin vermoord door de slaafgemaakte Galant van der Caab. De boer was zijn eigenaar en had hem mishandeld.

Het gerechtshof met daarin Willem Hiddingh veroordeelde van der Caap tot de doodstraf.

strafbaar en Bezuidenhout werd gedagvaard. Hij kwam niet opdagen en werd bij verstek tot een maand cel veroordeeld. Hij werd opgespoord maar in een vuurgevecht gedood. Freeks broer zwoer wraak en de Boeren begonnen een opstand die al snel door het Britse gezag werd neergeslagen. Willem Hiddingh en zijn collega's veroordeelden vijf Boerenopstandelingen ter dood. De terechtstelling in Slagtersnek op 9 maart 1816 werd een drama. De vijf mannen kregen een touw om hun nek en de plank onder hun voeten werd weggeduwd, maar vier van de vijf touwen braken, zodat de veroordeelden op de grond vielen en in leven bleven. De omstanders smeekten om genade, maar de executie vond alsnog plaats. Deze geschiedenis werd een keerpunt, de Boeren accepteerden het Britse gezag niet meer. Het werd mede aanleiding voor de Grote Trek van de Boeren naar het binnenland.

Gezin

Willem en Anna Margaretha kregen negen kinderen, van wie drie vroeg stierven. Vader Willem Hiddingh stuurde zijn twee oudste zonen, Willem en Cornelis, voor hun opleiding naar Nederland. In 1820 ondernamen de twee, 10 en 11 jaar oud, de lange bootreis. Na aankomst reisden ze naar Assen, waar ze onder de hoede kwamen van Petrus Hofstede, gouverneur van Drenthe en zijn vrouw Susanna Christina Kymmel, een zus van hun grootmoeder. De jongens gingen naar een privécostschool in Groningen en daarna naar de Groninger universiteit, waar ze net als hun vader rechten gingen studeren. Willem jr. keerde terug naar de Kaap maar Cornelis bleef in Drenthe. In maart 1828, nog tijdens zijn studie, kreeg hij zijn eerste baantje. Hij werd tijdelijk controleur van het kadaster. In 1830 trok hij met de Drentse schutterij op tegen de rebellerende Belgen, maar de grens zou hij niet passeren. De Drenten moesten bij Gorinchem Belgische krijgsgevangenen bewaken.

Assen

Na zijn terugkomst vestigde Cornelis Hiddingh zich als belastingcontroleur in Assen. Later werd hij net als veel van zijn

voorouders advocaat bij het Drentse gerechtshof. In 1842 trouwde hij met de burgemeestersdochter Georgine Aleida Oosting. Het echtpaar zou maar liefst twaalf kinderen krijgen, van wie er twee de volwassen leeftijd niet haalden. Cornelis' vader overleed in Kaapstad in 1839.

Vijftien jaar later overleed zijn moeder. Voor de afwikkeling van haar

Afbeelding 7. Cornelis Hiddingh (zoon van Willem Hiddingh) en zijn vrouw Georgine Oosting. Het echtpaar kreeg 12 kinderen. Na een lange en teleurstellende reis door Zuid-Afrika keerde Cornelis terug naar Drenthe en werd daar onder meer wethouder van Assen.

nalatenschap wilde Cornelis naar zijn familie in de Kaap. Het was een lange reis, maar er was een mogelijkheid om de reis te combineren met een officiële missie naar de net gestichte Boerenrepublieken Oranje Vrijstaat en Transvaal.

Cornelis' missies

Zowel vanuit de kerk als vanuit de regering was belangstelling voor Hiddinghs reis. Een kerkelijke commissie in Amsterdam hield zich bezig met de uitzending van predikanten naar koloniale gebieden.

In Transvaal was in de kerk ruzie ontstaan en de commissie vroeg aan Hiddingh om poolshoogte te nemen. Het conflict ging vooral over de vraag bij welke kerk de Transvalers zich moesten aansluiten, bij de Kaapse kerk of bij de Nederlands Hervormde kerk in het moederland. Door dit conflict heen liepen allemaal persoonlijke en politieke vetes. Ook de Nederlandse minister van Buitenlandse zaken wilde Hiddingh graag een diplomatieke opdracht meegeven. De president van Oranje-Vrijstaat had Koning Willem III gevraagd als teken van erkenning een vlag en een wapen te laten ontwerpen en toe te sturen. Cornelis Hiddingh werd gevraagd als gezant van de Koning de symbolen in Bloemfontein te overhandigen. Zo reisde Cornelis Hiddingh met twee diplomatieke opdrachten naar Zuid-Afrika af. Ze zouden allebei buitengewoon gecompliceerd blijken te zijn.

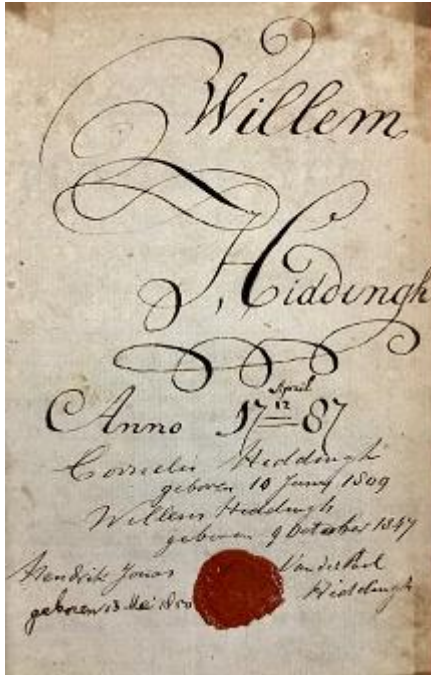
Begin november 1855 kwam Cornelis met zijn twaalfjarige dochter Anna Margaretha (Annie) in Kaapstad aan. Annie bleef daar bij de familie, Cornelis reisde door. Zijn eerste reisdoel, Bloemfontein, lag op meer dan duizend kilometer van Kaapstad. Voor zijn einddoel in Transvaal kwam daar nog eens duizend kilometer bij. Hij maakte de reis met een wagen eerst getrokken door paarden, daarna door ossen. Na een maand kwam Cornelis aan in Bloemfontein, in die tijd niet meer dan een dorp. De ontvangst was onverwacht koel. De president bleek inmiddels te zijn afgetreden. Zijn opvolger was Britsgezind en had niet veel op met het verre Nederland. Na twee teleurstellende weken reisde Cornelis door naar Transvaal. Begin maart kwam hij in het pas gestichte dorpje Lijdenburg aan, het verste punt van zijn reis. Hier wilde Cornelis het kerkelijke conflict oplossen, maar zijn bezoek zorgde eerder voor nog meer polarisatie. Op 30 mei 1856 was Cornelis na een moeizame reis terug in Kaapstad. Cornelis en Annie bleven nog ruim een half jaar bij hun familie. In die periode bleek steeds duidelijker dat Cornelis' missies in Oranje-Vrijstaat en Transvaal goeddeels mislukt waren. Hiddingh was een gedreven maar ook hoekige man die niet in de wieg gelegd bleek voor delicate diplomatieke opdrachten.

Terug in Nederland

Terug in Nederland werd Cornelis weer belastingontvanger. Daarnaast werd hij lid van de gemeenteraad van Assen en in oktober 1857 wethouder. Dit bleef hij niet lang. In 1861 vestigde hij zich met zijn gezin als rentenier in Arnhem. Hij kreeg een bijzondere onbetaalde functie als consul-generaal van Oranje-Vrijstaat in Nederland. Vanuit Arnhem ging Cornelis zich ook bezighouden met de veenontginning in Drenthe. Zijn voorouders hadden al eeuwenlang in de vervening geïnvesteerd. Achter Emmen was nog een groot onontgonnen gebied. Daarop lieten verschillende investeerders, waaronder Cornelis Hiddingh hun oog vallen. Om met de ontginning te kunnen beginnen moest een afwateringskanaal worden gegraven. De financiering, de toestemming van het rijk en de keuze van tracé leidden tot langdurige discussies. Cornelis zou de aanleg van het kanaal niet meer meemaken. Pas na 1880 kwam er schot in de zaak.

Het landgoed Port Natal

Vanaf 1860 kwam in Nederland de aanleg van spoorwegen op gang. Een van de geplande tracés liep van Meppel naar Groningen, via Hoogeveen en Assen. Voor de aanleg moest op grote schaal grond worden onteigend. De aanleg schoot goed op, maar in Assen bleven twee eigenaren zich verzetten. Een van die twee was Cornelis Hiddingh. De spoorlijn doorsneed een stuk grond van hem, grenzend aan het Asser bos. Het lag naast het landgoed Dennenoord van zijn schoonvader. De naam van Cornelis' landgoed verwees naar zijn Zuid-Afrikaanse verleden: Port Natal. Na Cornelis' overlijden in 1871 kwam Port Natal in handen van zijn weduwe. Toen haar vader in 1879 overleed kreeg zij ook Dennenoord in bezit. Haar kleindochter verkocht een deel van het landgoed in 1931 aan de gemeente die het vervolgens schonk aan de Nederlands Hervormde Stichtingen voor Zenuw- en Geesteszieken, die er de instellingen 'Port Natal' en 'Licht en Kracht' bouwden. In 1987 is dat complex afgebroken waarna op het terrein het nieuwe Wilhelmina

Afbeelding 7. Schutblad van een boek van Willem Hiddingh, via overerving doorgegeven. Met sierlijke letters zijn de namen van diverse opeenvolgende eigenaren hierop geschreven.

Ziekenhuis werd gebouwd. Door de spoorlijn dreigden Cornelis en zijn schoonvader een deel van hun grond te verliezen. Een ander deel zou onbereikbaar worden. Na de aanleg van een overweg liet Oosting het er verder bij zitten, maar Cornelis bleef zich verzetten. De zaak kwam voor de rechter. In eerste instantie won Cornelis op procedurele gronden, maar uiteindelijk verloor hij en op 1 mei 1870 reed de eerste trein. In Arnhem woonde Cornelis op een buiten ten noorden van de stad. Zijn huis was door de in 1845 aangelegde Rijnspoorweg afgesneden van het centrum. De vorige bewoners hadden bedongen dat er speciaal voor hen een spoorwegovergang werd aangelegd. Ook voor de

Hiddinghen was deze spoorwegovergang de manier om in de stad te komen. Begin september 1871 stak Hiddingh weer eens het spoor over, maar hij keek niet goed uit en werd gegrepen door een voorbijrijdende stoomlocomotief. De 62-jarige Hiddingh raakte zwaargewond en overleed op 4 september 1871.

Afwikkeling nalatenschap en nakomelingen.

Ondertussen werd Cornelis' broer Willem in Kaapstad een gevierd advocaat en mecenas. Tot op de dag van vandaag heeft de Universiteit van Kaapstad een naar hem genoemde 'Hiddingh campus'. De Zuid

Afrikaanse tak waaierde over de hele wereld uit, maar vermoedelijk leven er al lang geen nazaten meer met de naam Hiddingh. De twintigste eeuw verliep dramatisch voor de Kaapse familie. Een Hiddingh kwam als 20-jarige kapitein om in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog en een ander sneuvelde in 1941 in de Afrikaoorlog in Egypte. Zijn in New York achtergebleven vrouw hertrouwde in 1943, maar toen haar tweede man ook het leger in moest was zij zo van slag dat zij zich, samen met haar zoontjes Michael en John Hiddingh van het leven beroofde. Als er ergens op de wereld nog nazaten in leven zijn dan is de kans heel klein dat zij weet hebben van de rijke geschiedenis van hun familie, die zijn sporen naliet in Drenthe en aan de Kaap.

Achter-achter-achter-achterkleinzoon

Sybrand van Haersma Buma is de achter-achterkleinzoon van Anna Margaretha (Annie) Hiddingh (1843-1934) de oudste dochter van Cornelis Hiddingh, die mee mocht op zijn reis naar Zuid-Afrika. De laatste Nederlandse Hiddinghen schonken een aantal voorwerpen aan het Drents museum. Cornelis' reisarchief brachten ze onder bij het rijksarchief in Den Haag. Andere voorwerpen schonken zij aan Annies kleindochter Marca van Heloma (1904-1996) en haar man Sybrand Marinus van Haersma Buma (1903-1942). Na het overlijden van hun zoon Bernhard van Haersma Buma (1932-2020) schonken Bernhards kinderen een aantal voorwerpen aan het Drents Museum en een aantal boeken aan de Universiteitsbibliotheek in Groningen en Tresoar in Leeuwarden. Deze schenkingen vormden de aanleiding voor dit onderzoek naar Willem en Cornelis Hiddingh.

Een uitgebreide versie van dit artikel verschijnt in de Drentse Volksalmanak van 2023.

Geraadpleegde archieven, bibliotheken en websites

Nationaal archief, Den Haag: toegang 2.21.008.86, Archief van C. Hiddingh.

Drents archief, Assen: 0317 Hiddingh, 0361 Familie Oosting en aanverwante families, 0294 collectie Diversen.

Centrum voor familiegeschiedenis, Den Haag: familie Hiddingh.

Bibliotheek van het Zuid-Afrikahuis, Amsterdam.

Western Cape archives and records service, Kaapstad, met dank aan Anne Clarkson.

Website marhisdata.nl.

Website delpher.nl

Website wikipedia.nl.

DE SPREKERS

Albert Eggens

Dr. Albert Eggens (1975) is in 2005 aan de Rijksuniversiteit Groningen op het onderwerp ‘Drentse criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog’ gepromoveerd. Zijn proefschrift met de titel *Van daad tot vonnis* is bekroond met zowel een Drentse als Groningse prijs voor historici die onderzoek naar het regionale verleden doen. Sinds 2004 werkt hij als docent geschiedenis in het voortgezet onderwijs. Daarnaast bekleedt hij binnen de Algemene Onderwijsbond kaderfuncties.

Na zijn promotie was en is Albert Eggens als redacteur betrokken bij de Drentse historische tijdschriften *Waardeel* en de *Kroniek*. Hij heeft diverse publicaties op zijn naam en verzorgt lezingen over onder meer Noordoost-Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog en criminaliteit aan het begin van de twintigste eeuw.

Sybrand Buma

Mr. Sybrand van Haersma Buma (Workum 1965) studeerde Nederlands recht aan de Rijksuniversiteit Groningen. Daarop volgde een postdoctorale studie internationaal recht aan de Universiteit van Cambridge. In 1990 begon hij als stafjurist bij de afdeling Bestuursrecht van de Raad van State en vanaf 1992 was hij beleidsmedewerker bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Voorafgaand aan zijn Tweede Kamerlidmaatschap in 2002 was hij beleidsmedewerker justitie en plaatsvervangend ambtelijk secretaris van de CDA-fractie. Van oktober 2010 tot mei 2019 gaf hij leiding aan die CDA-fractie. Sinds augustus 2019 is hij burgemeester van de gemeente Leeuwarden. Sybrand Buma heeft verschillende publicaties op zijn naam staan. Hij is de achterachterachterkleinzoon van Cornelis Hiddingh.

De Magnuslezing wordt mede mogelijk gemaakt door de gemeente
Aa en Hunze en is een gezamenlijk initiatief van:

HISTORISCH

STICHTING VRIENDEN
MAGNUSKERK ANLOO

Magnuskerk te Anloo

Wijkerk van de Protestantse gemeente (i.v.) Anloo-Zuidlaren